Hvem var Christian IV som menneske?

Et bud samlet på grundlag af kilderne på chr4.dk og af udtrækkene fra Fridericia, Bellamy og Klem. Henvisningerne i parentes peger på kildelisten sidst i dokumentet. Brevcitater er gengivet i kildernes retskrivning; de er hentet via en maskinlæsning af sitets PDF'er og bør efterses i bindene, før de bruges i trykt form.

1. Udgangspunktet: myten og manden

Christian IV er den danske konge, eftertiden har taget mest til sig. Holberg og enevældens historieskrivning gjorde ham til borgernes og søfolkenes konge, Ewalds »Kong Christian stod ved højen mast« gjorde ham til nationalhelt, og de liberale historikere i 1800-tallet vendte billedet om og så en konge uden overblik, der satte riget over styr (chr4.dk: Hvordan så man på Christian 4). Bellamy åbner sin bog om flåden med at gøre op med netop »sømandskongen« som myte og bygger i stedet på kongens godt 3000 egenhændige breve (Bellamy s. 1–7).

Det er også brevene, der er den bedste vej til mennesket. Christian IV skrev selv, hurtigt, uregelmæssigt stavet, skiftevis på dansk og tysk og næsten altid i en kommanderende, mundtlig tone. Han er en af de få fyrster fra 1600-tallet, man kan høre tale. Når man lægger brevene ved siden af dagbøgerne, ligtalerne, rejsejournalerne og de samtidige udlændinges iagttagelser, træder et sammensat, men ret sammenhængende menneske frem.

2. Krop og kraft

Han var stor af vækst, med et »mandigt og majestætisk« ydre, og han blev svær med alderen, men holdt sig længe adræt (Flamand s. 8–9; chr4.dk: bygninger). Som barn var han svagelig – Slange fortæller, at lægerne to gange tvivlede på, at han ville overleve, og tilskriver det hans hidsige barnetemperament (Slange s. 18). Som voksen var han derimod en udholdende rytter og sømand: Han red i juli 1619 fra Bredsted til København på 36 timer, vandt et ridevæddemål mod Andreas Sinclair og tog selv en åre, da hans jagt i marts 1619 sad fast i isen mellem Halmstad og Kronborg (chr4.dk: bygninger; Flamand s. 39; chr4.dk: Aleneste Gud i himmerig).

Han var en mand, der ville se tingene med egne øjne. Han tog med på Nordkaptogtet 1599 inkognito som »generalkaptajn Christian Frederiksen«, førte selv kommando ved Lister Dyb, Kolberger Heide og Kieler Fjord og mistede sit højre øje på Trefoldighed 1. juli 1644 (Carisius; Rejse i Nordnorge; Bellamy, udtræk Chr. IV; Klem s. 101–102). Som 67-årig stod han altså på dækket i et søslag. Det fortæller mere om hans fysiske mod og hans behov for selv at være til stede end om hans evner som flådefører – Bellamy tilskriver udfaldet ved Kolberger Heide Jørgen Vinds ledelse mere end kongens (Bellamy s. 238).

3. Temperament: hidsig, grov – og hurtigt god igen

Brevene viser et heftigt temperament. Han truer: Hvis det sker igen, »saa skall hand hugge sin kaaes« (til Frederik Urne 8.1.1632, Breve 3), og om en falskmøntner: »da Skalltt du lade hugge hoffuedett aff hannom« (21.2.1641, Breve 5). Han er grov i munden, når det gælder familien, og kunne slå til – Peyrère fortæller, at han stødte Jens Munk for brystet med sin stok, og sitets forfatter finder kernen troværdig (chr4.dk: Kaptajnen og kongen).

Men vreden var ofte, som sitet formulerer det, »teatertorden«. Lavere embedsmænd skrev direkte til ham om småting, og i praksis var han imødekommende (chr4.dk: Den dybe splittelse). Han kunne erkende at have taget fejl – dagen efter sit rasende brev om Karen Andersdatter og hendes »junker« på Hven måtte han indrømme, at oplysningen var forkert (chr4.dk: Karen Andersdatter) – og Jon Olafsson fortæller, at kongen fortrød en landsforvisning og indså, at mange henrettelser ikke mindskede forbrydelserne

(chr4.dk: Jon Olafsson kap. VI). Ligtalerne siger, at han oftere tilgav end hævnede (Brochmand s. 39). Det er lovtale, men det passer med brevene: Han eksploderede hurtigt og faldt hurtigt til ro.

4. Humor, ironi og sprog

Christian IV havde en tør og ofte sort humor. Om den syge Tilly skriver han 1626, at han håber, at »hand med ded føste søger herberge« – dvs. snart kommer under jorden (Breve 2). Om den polske konge hedder det 1632, at han havde drukket sig ihjel på kejserens sundhed i ungarsk vin (Breve 3), og i februar 1645, midt i rigets krise, at »alting gaar smuck langsam tiil« (Breve 6). Han kunne grine ad sig selv og sine omgivelser: Ellen Marsvins tilbud om at føre Vibeke Kruse til ham besvarede han, efter egen beretning, ved at le (chr4.dk: Vibeke Kruse).

Sproget er mundtligt, blandet og fyldt med billeder. Han nævner Gud i næsten hvert brev, men i samme åndedrag bander han, spøger og giver ordrer om spindelvæv i vinduerne i sommerstuen. Det er en mand, der skriver, som han taler.

5. Arbejdsomhed og trang til at styre det hele

Det mest gennemgående træk er hans utrættelige arbejde og hans trang til at bestemme detaljerne selv. Ligtalerne fortæller, at han ofte sad til midnat over de offentlige sager (Winstrup s. 49), og brevene bekræfter det: Han bestemmer, hvordan en grøft i Rosenborg Have skal graves, hvordan loftet i vinterstuen skal udføres, hvilke frugttræer der skal hentes fra Holland, hvem der må komme med på rejsen, hvordan prins Frederiks tjenere skal klædes, og at han ikke vil godkende »ingen regenskab, som icke aff mig Erre vnderskreffuer« (Breve 3, 4 og 7).

Det samme mønster ser man på Holmen. Han tegnede selv skibe og pramme, holdt øje med værftet, kritiserede forfaldet på Store Sophie i 1641 og fejlene ved Trefoldighed, og han sendte ordrer om alt fra tømmerhugst til udskrivning af tømmermænd (Klem s. 80–102; Bellamy, udtræk Chr. IV og Holmen). Bellamy fremhæver, at flåden netop var det område, hvor han kunne regere personligt, fordi den langt hen var hans egen og finansieret over Øresundstolden og Kongens eget Kammer (Bellamy s. 41–70).

Den praktiske sans gik helt tilbage til barndommen: Han var ingen lærd, men optaget af mekanik, tegning, navigation og arkitektur og besøgte som dreng Tycho Brahe på Hven (chr4.dk: bygninger; Flamand s. 6–8). Målt i etageareal byggede han mere end nogen anden dansk bygherre i sin tid (chr4.dk: bygninger). Bagsiden var, at han havde svært ved at uddelegere og sjældent lyttede til advarsler – Peder Vibes advarsler fra Stockholm før 1643 slog han hen med en spøg (chr4.dk: Et hus i splid med sig selv).

6. Fromhed – ægte, men praktisk

Mottoet »Regna firmat pietas« – fromhed styrker rigerne – valgte han angiveligt som barn (Flamand s. 10). Fromheden var ikke kun et skilt. Han skrev bønnevers forrest i sin almanak, læste dagligt i Bibelen, gik ofte til alters og gav jævnligt penge til de fattige – i dagbogen for januar 1618 står det mellem kortspil og rævejagt (Dagbøger s. XI og 6; Winstrup s. 25–28). I krisen 1626 lægger han »alting tiil den, som altiing formaar« (Breve 2), og i 1645 ønsker han, at Gud vil give fremgang, »hans allerhelligste Naffn tiil Ehre« (Breve 6). Hans syn af Kristus i Rotenburg i december 1625 blev brugt som propaganda og ophængt i kirkerne (chr4.dk: Kejserkrigen).

Fromheden havde en mørk side i heksesagerne: Forordningen af 1617 og brevet fra 1609 til Vardøhus om at troldfolk »uden al naade« skulle aflives, lagde grunden til de nordnorske hekseprocesser (chr4.dk: troldom og hekse). Men i et privat brev fra 1626 skriver han, at han aldrig har givet agt på »ded hudlerie« (Breve 2). Han delte tidens tro og handlede strengt som konge, men var personligt mindre optaget af det, end eftertiden har troet.

7. Kærlighed, sanselighed og jalousi

Ingen anden side af ham er så godt belyst – eller så pinlig. Ægteskabet med Anna Cathrine af Brandenburg (1597–1612) var et fyrsteligt arrangement; hun var stille og from, han larmende og rastløs, og han var hende utro (chr4.dk: Anna Kathrine). Efter hendes død bad han straks om portrætter af mulige brude – »Io Eher Io besser« (Breve 8) – og tog i mellemtiden kammerpigen Kirsten Madsdatter og skriverdatteren Karen Andersdatter til sig.

Forelskelsen i den 17-årige Kirsten Munk i 1615 er det mest følsomme i hele brevmaterialet: »huilcken Ieg will leffue och døe, saa ingen os skall adskillie«, underskrevet »Diin hiertens Allerkieriste Herre Christian« (23.8.1615, Breve 7). Han kaldte hende sin hustru, gav hende og børnene grevetitel og lod præsterne bede for dem i kirkerne (chr4.dk: Kirsten Munk). Hverdagen skimtes i dagbogen: kortspil med Kirsten og Niels Friis, hvor kongen vandt 35 daler (Dagbøger s. 6).

Bruddet i 1628–30 blev det modsatte: et langt, bittert og offentligt opgør. Han spærrede døren ud, anklagede hende for utroskab med rhingreven, for gift, sukker i øllet og forbindelse med en alkymist, nægtede at anerkende datteren Dorothea Elisabeth og forfulgte Kirsten og hendes mor Ellen Marsvin med breve i mere end ti år: »Det er klarere end Solen om Middagen, at Din Datter fik den Hoerunge« (1639, Amores s. 121). Først i november 1647, under pres fra rigsrådet, lod han hende være »ledig og løs« – og ifølge Vallø-bogen anerkendte han på dødslejet ægteskabets gyldighed (Amores s. 139; Vallø s. 80). Vi kender kun hans side af sagen.

Med Vibeke Kruse, der kom i hans liv i 1629 og blev til hans død, var han omsorgsfuld og gavmild. Han gav hende ejendomme og pension og mistænkte Kirstens kreds for at forgive hende, da hun blev syg (chr4.dk: Vibeke Kruse). Det er det samme mønster hele vejen: lidenskabelig hengivenhed, når han følte sig elsket – og en næsten ubegrænset vrede og jalousi, når han følte sig svigtet.

8. Far og familieoverhoved

Med to hustruer og flere elskerinder fik han omkring 23 børn (chr4.dk: til højre og venstre hånd). Han fulgte deres opdragelse nøje og skrev regler for deres timer og opførsel. Da han hørte, at Leonora Christina var svag i regning, meddelte han, at han selv ville eksaminere hende om få dage – hun bestod, og han roste både hende og læreren (chr4.dk: kongens børn). Valdemar Christian elskede han »besynderligen« og gjorde kun lidt forskel på ham og de ægte børn (K. Munks levned s. 304).

Som familieoverhoved var han dynastisk tænkende: Prins Christian blev valgt som tronfølger i 1608, hertug Frederik blev forsørget med nordtyske stifter, og døtrene blev gift ind i adelen med svigersønner som Corfitz Ulfeldt og Hannibal Sehested i de højeste embeder. Det var både faderlig omsorg og politik – og det gik galt: Ulfeldt fik som regel sin vilje, kongens vrede var magtesløs, og bitterheden mod Kirsten forgiftede forholdet til døtrene (chr4.dk: Katastrofen).

9. Pragt og sparsommelighed, drikkeri og selvkontrol

Han var en mand af modsætninger, også her. Han klædte sine folk prægtigt, elskede fester og monarkisk symbolik og holdt et ødselt bryllup for prins Christian i 1634, men gik selv jævnt klædt og var sparsommelig – en egenskab han tilskrev sin mor (Flamand s. 10–12; chr4.dk: Den dybe splittelse). Han førte nøje regnskab med selv små udgifter, og i 1636 og 1645 skriver han åbent om sin pengenød: »Tiill penning ued Ieg ingen Raad« (Breve 4 og 6).

Han drak meget, som tidens fyrster, og mere efter nederlaget i 1626–27. Den engelske gesandt Leicester så ham i 1632 tømme 35 bægre og blive båret bort, men konstaterede, at han alligevel varetog sine forretninger med omhu – og at han var på jagt ved daggry (chr4.dk: bygninger; chr4.dk: Kirsten Munk). Ligtalernes ros af hans mådehold er officiel idealisering.

10. Konge over for adel og råd

Christian IV havde svært ved at dele magten. Han regerede i et samstyre med rigsrådet, men forsøgte gang på gang at gå udenom: Han truede med at føre Kalmarkrigen som hertug, førte Kejserkrigen som hertug af Holsten, lod rådet skrumpe, byggede skibe og befæstninger for egne midler og stillede rådet over for fuldbyrdede kendsgerninger (chr4.dk: Kongens krig; Kejserkrigen; Den dybe splittelse; Bellamy s. 41–70). Fridericia viser for 1630'erne og 1640'erne, hvordan rådet konsekvent forsøgte at bremse ham udenrigspolitisk og trække ham væk fra en aktiv politik mod Sverige (Fridericia I, bl.a. s. 224–245 og 260–261).

Han havde en dyb mistro til adelens vilje til at ofre noget for riget, der kommer skarpt frem i 1645: Adelen må skånes, »fordi dy indted Er wandt dertil at gørre derris herre Nogit gaadt« (Breve 6). Men han var ingen enevoldsfyrste i støbeskeen; han bøjede sig, når rådet stod samlet, og sitet vurderer, at han var mindre enevældig end nogen konge siden 1440'erne (chr4.dk: Den dybe splittelse).

11. Nederlag og alderdom

De store nederlag – Lutter 1626, Kronborgs brand 1629, Kirsten Munks fald, Torstenssonkrigen og freden i Brømsebro 1645 – ramte ham personligt. Han retfærdiggjorde sig efter Lutter i en såret tone, var knust over tabet af Kronborg og blev, som sitet skriver, en skygge af sig selv ved fredsslutningen i 1645, hvor han var holdt uden for forhandlingerne (chr4.dk: Kejserkrigen; Kronborg; Katastrofen). I 1647 mistede han sin udvalgte søn, prins Christian. Hans sidste år gik med at skaffe penge til flåden og hoffet og med at spare, hvor han kunne (Klem s. 103–104).

Han døde på Rosenborg den 28. februar 1648, i sit 71. år (chr4.dk: Vibeke Kruse; Brochmand s. 40). Klems engelske resumé angiver fejlagtigt den 21. februar.

12. Mit bud

Hvis man skal samle trådene, var Christian IV først og fremmest en handlingens og nærværets mand. Han ville se, røre, bestemme og selv være med – på værftet, i byggeriet, til søs, i børnenes skolestue og i sine embedsmænds regnskaber. Det gjorde ham til en usædvanlig handlekraftig og kyndig konge, der satte varige spor i landskabet, byerne og flåden. Men det gjorde ham også til en dårlig lytter og en dårlig strateg: Han havde ikke tålmodighed til at lade andre tænke for sig, og han undervurderede gang på gang risikoen, især over for Sverige.

Følelsesmæssigt var han et lidenskabeligt og umiddelbart menneske. Hans kærlighed var stærk og varm, hans humor grov og selvironisk, hans vrede pludselig og sjældent langvarig – undtagen når han følte sig forrådt. Over for Kirsten Munk og Ellen Marsvin viste han en udholdende bitterhed og en evne til selvretfærdighed, der er det mest frastødende træk i hele kildematerialet, og hvor vi kun hører hans version.

Hans fromhed var ægte og praktisk: Gud var en daglig medspiller i hans liv og regering, ikke et teologisk system. Han delte tidens forestillinger, også om trolddom, men brevene viser en mand, der var mere optaget af det jordiske – skibe, bygninger, penge og familie – end af det spekulative.

Kort sagt: en energisk, sanselig, from og hidsig mand med stort hjerte, stor arbejdsevne og ringe selvkritik – en konge, der var bedre til at bygge og befale end til at forhandle og vente. Netop denne blanding forklarer både hans storhed og de katastrofer, der fulgte ham i hans sidste tyve år.

Usikkerheder og huller

- Citaterne fra brevene er hentet fra en maskinlæsning af chr4.dk's PDF'er og bør efterses i bindene. Kun de første dele af hvert brevbind og af dagbøgerne kunne gennemgås; især årene 1610–1625, 1626–1631 efter Lutter og 1642–1648 er tyndt dækket.

- Om Kolberger Heide og øjeskaden findes stof i Sømagtens historie på sitet (kapitlerne om slaget og kongens såring), men det kunne ikke læses med. Om musik og alkymi er der næsten intet.
- Ligtalerne (Brochmand, Winstrup) og Tidemands digt fra 1608 er lovtaler, og Flamand (1860) er en populær biografi; de er brugt med forsigtighed. Om Kirsten Munk-sagen kender vi næsten kun kongens egen fremstilling.

Kilder

chr4.dk

- Breve 1–8: Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, udg. Bricka og Fridericia 1887–91, bd. 1–7, og Skovgaard 1947, bd. 8 – https://chr4.dk/chr4-breve (PDF-bind under /wp-content/uploads/2026/06–08/).
- Dagbøger: kongens skrivekalendere 1618 m.fl. – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2026/08/Dagboeger.pdf
- Amores: »Amores Christiani IVti«, Nye Samlinger til den danske Historie 1792 – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2023/02/Amores-chr-4-forside-5.pdf
- Brochmand: ligprædiken 1649 (moderne oversættelse) – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2026/03/Chr4lig-1503.pdf
- Winstrup: mindetale 1648 (moderne oversættelse) – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2026/03/Ligp-3-1503-slut.pdf
- Flamand: L. J. Flamand, Christian den Fjerde (1860) – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2026/02/Flamand-Chr-IV-1302.pdf
- Slange: N. Slange, Christian den Fierdes Historie (1749) – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2026/01/Slange-Chr-4-part-0512.pdf
- K. Munks levned (1658/1743) – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2026/10/K-Munk-294-2308.pdf
- Vallø: Vallø og Omegn (1877) – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2026/10/Valloe-0810.pdf
- Carisius og Rejse i Nordnorge: dagbøger fra Nordkaptogtet 1599 – https://chr4.dk/wp-content/uploads/2023/01/Jonas-Carisius.pdf og https://chr4.dk/wp-content/uploads/2023/01/Rejse-i-Nordnorge.pdf
- Sitets artikler: https://chr4.dk/hvordan-sa-man-pa-christian-4, https://chr4.dk/christian-iv-bygninger, https://chr4.dk/den-dybe-splittelse, https://chr4.dk/et-hus-i-splid-med-sig-selv, https://chr4.dk/kejserkrigen, https://chr4.dk/katastrofen, https://chr4.dk/kongens-krig, https://chr4.dk/kronborg, https://chr4.dk/chr-iv-troldom-a-hekse, https://chr4.dk/anna-kathrine-1575-1612, https://chr4.dk/kirsten-munk-1598-1658, https://chr4.dk/karen-andersdatter-1673, https://chr4.dk/vibeke-kruse-1648, https://chr4.dk/kong-christians-iv-born, https://chr4.dk/christian-4-til-hojre-og-venstre-hand, https://chr4.dk/kaptajnen-og-kongen-2, https://chr4.dk/aleneste-gud-i-himmerig-1, https://chr4.dk/kap-vi

Øvrige

- Fridericia: J. A. Fridericia, Danmarks ydre politiske Historie 1629–1660, bd. I (1876) – vores transskription.
- Bellamy: M. Bellamy, Christian IV and His Navy (Brill 2006) – vores udtræk »Christian IV og flåden« og »Skibe og Holmen«.
- Klem: K. Klem, »Christian 4. og Bremerholm«, Handels- og Søfartsmuseets årbog 1977, s. 76–108 – vores udtræk.